

A cigányság életkörülményei

Cserti Csapó Tibor

Az életkörülményeket három faktor mentén – lakásviszonyok, lakóhelyi környezet és kereseti viszonyok tekintetében - vizsgáljuk az alábbiakban. Mindegyik faktornak szoros kapcsolata van niche-modellünk egyéb tengelyeivel. A lakáskörülmények mutatói természetesen összefüggésben vannak a család lakhelyének területi elhelyezkedésével (mely országrészben, milyen településtípusban található meg az adott lakás, hiszen országrészenként és a település hierarchia különböző lépcsőfokain található települések esetében is eleve különböznek a teljes lakásállomány adatai is, így a terület össz mutatóihoz képest kisebb, vagy nagyobb lemaradást tükrözhetnek a cigányok lakásainak adatai. Mint ahogy a teljes lakásállomány milyensége, a cigányok lakásainak adatai is tükrözik a település, vagy országrész általános gazdasági helyzetét, munkaerőpiaci körülményeit, az ott élők átlag életszínvonalát. S a lakás közvetlenül vissza is hat ezekre, nem mindegy ugyanis, milyen életkörülmények közül megy az egyén nap-mint nap munkába, iskolába, vagy állást keresni, s máris az esélyegyenlőség témájánál vagyunk.

A lakások mutatói összefüggnek egészségügyi tengelyünkkel is, mert természetesen a lakókörnyezet állapota, egészséges, vagy éppen egészségtelen volta, komfortfokozata befolyásolja az ott élők testi, sőt lelki állapotát. Összefügg az iskolázottsági mutatóval is a műveltség, kultúra, tudás dimenzióiban.

A lakóhelyi környezet is több egyéb tényezővel hozható párhuzamba. A lakóhely szegregáltsága és az ebből adódó lakókörnyezet minőség természetesen megint csak régióként, településenként eltérő lehet. Ismét csak a munkaerőpiaci, gazdasági, életszínvonalbeli dimenziók előkerülnek. Nem feledhetők az egészségügyi vonatkozások sem.

A kereseti viszonyok témaköre ismét csak az ország területi, településszerkezeti különbségeivel, a munkaerőpiaci helyzet különbségeivel, a jogegyenlőség, esélyegyenlőség kérdéskörével mutat kapcsolatot. Ezen kívül közvetlenül befolyásolja az egyén-család életfeltételeit, lehetőségeit a lakásviszonyokban, iskolai előmenetelben, munkaerőpiacon, munkába járásnál, egészségügyi hozzáférés terén, s tulajdonképpen az élet minden területén.

6. 1. Lakásviszonyok

Az 1893-as összeírás az alábbi lakásviszonyokat rögzítette.

	Letelepedettek	Huzamosabb ideig egy helyben tartózkodók	Vándorcigányok
Házban lakott	64,93	45,17	11,07
Putriban lakott	32,99	44,62	16,61
Föld alatti odúban lakott	1,28	3,66	7,16
Sátorban lakott	0,76	6,17	64,57
Egyéb helyen	0,01	0,08	0,59

15. táblázat: A cigányok lakáshelyzete a letelepedettség foka szerint az 1893-as cigányösszeírás adatai alapján

(Forrás: POMOGYI L. 1997)

Tehát a véglegesen letelepedetteknek is csupán kétharmada lakott házban. A romák lakásviszonyai a szocialista időszakban javultak látványosan. Kemény Istvánék 1971-es, 1993-as és 2003-mas felmérései tükrözik a változásokat.

1993-ban a cigányok lakásainak 33%-a egyszobás, 43%-a kétszobás és 24%-a három- vagy többszobás. (A teljes lakásállomány megfelelő mutatói: 17%, 43%, 40%.) 2003-ban már csak a lakások 28%-a volt egyszobás, 42%-a kétszobás és 30%-a három- vagy többszobás.

(%)	1 szobás lakás	2 szobás lakás	3 v. több szobás
Teljes lakásállomány	17	43	40
Romák lakásai	33	43	24

16. táblázat: Az ország lakásállományának és a cigány lakásállomány különbségei – 1994

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

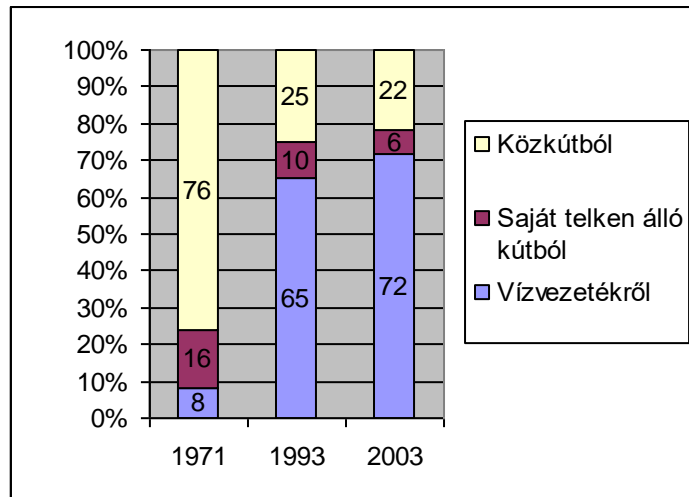
A lakás szobaszámánál azonban beszédesebb mutató, hogy hányan laknak egy szobában, valamint a laksűrűség, vagyis, hogy egy főre mekkora lakás alapterület jut. Az első vizsgálat idejében az egy helyiségre jutó személyek száma 2,5 felett volt a cigányok 69%-ánál és 4,5 felett 25%-uknál. 1993-ban az egy szobára jutó személyek száma 2,27, 2003-ban pedig 2,4 volt.

A cigányok 41%-a továbbra is egyszobás lakásban él (a nem cigányoknál ez az arány 27%). A cigány családok 43%-a ugyanakkor kettő, vagy több gyereket nevel (míg a nem cigányoknál a megfelelő mutató 21,5%), így nagyobb az átlagos családnagyság, az egy lakásban együtt élők száma. Az egy lakásra jutó lélekszám a cigányoknál másfélszerese a nem cigányokénak.

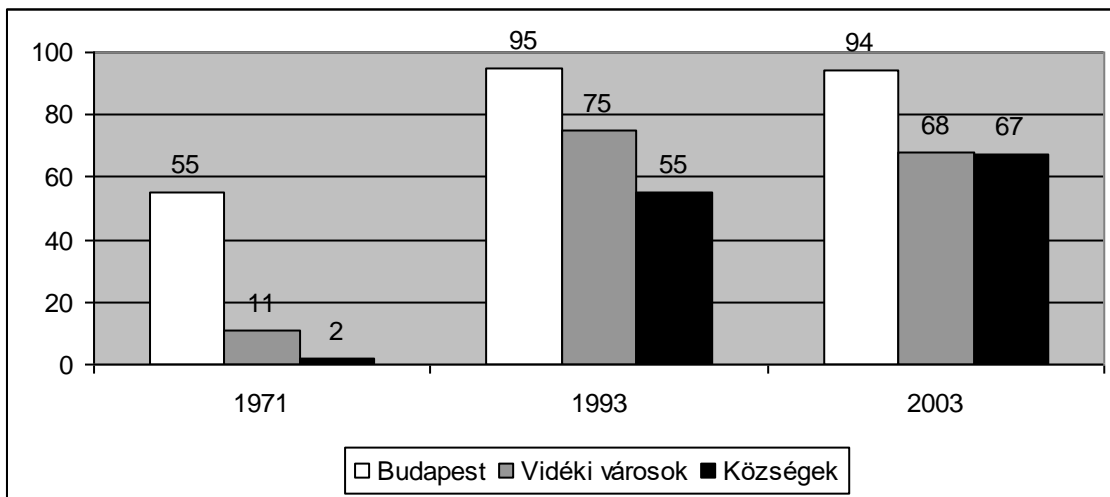
A laksűrűség 2003-ban a következő adatokkal volt jellemezhető: a vizsgált személyek 9,3%-a esetében 5 m²-nél kevesebb, 26,5%-uknál 5,1 és 10 m² közötti, 44,4% esetében 10,1 és 20 m², míg 19,7%-nál 20 m² feletti alapterületen élt egy ember.

A lakások a felhasznált építőanyagok tekintetében is korszerűsödtek, míg 1971-ben még csak 33%-uk falazata épült téglá, beton, vagy kő építőanyagokból, s 67%-ban vályog, vertföld, vagy sárfalat találtak, 1993-ban már 80%-ban szilárd anyagokból, s csak 20%-ban vályogból épült a falazat. A földes padlójú lakások aránya a három vizsgálat (1971, 1993, 2003) között 61%-ról 10%-ra, majd 4%-ra csökkent.

1971 és 1993 között jelentősen javult a cigányok lakásainak vízszerezési lehetősége. A lakások egyre nagyobb hányada kapcsolódik a vízvezeték rendszerhez, s csökkent azon háztartások aránya, amelyek akár saját kútból, akár közkútból nyerik az ivóvizet.

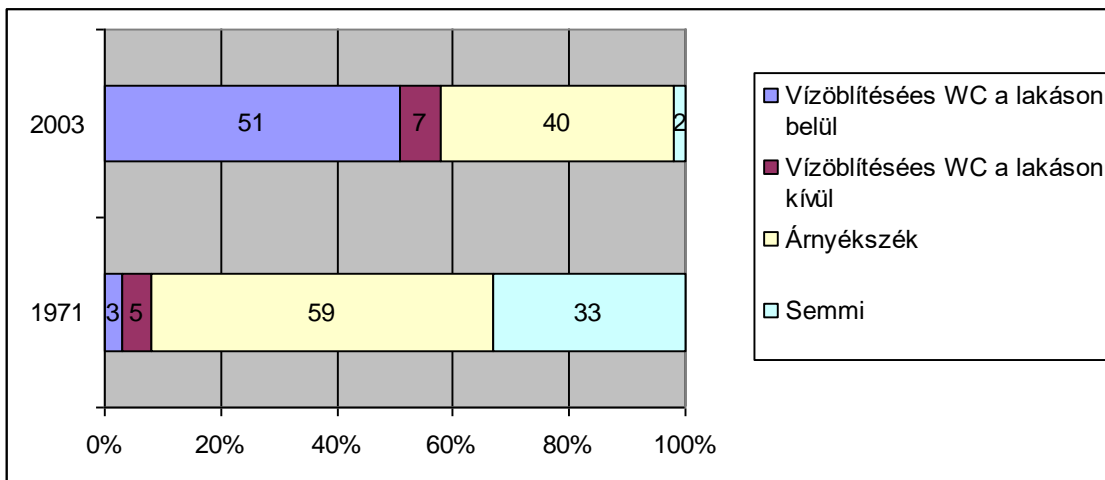

17. ábra: A cigányok lakásainak vízszerezési lehetősége (KEMÉNY-JANKY-LENGYEL, 2004)

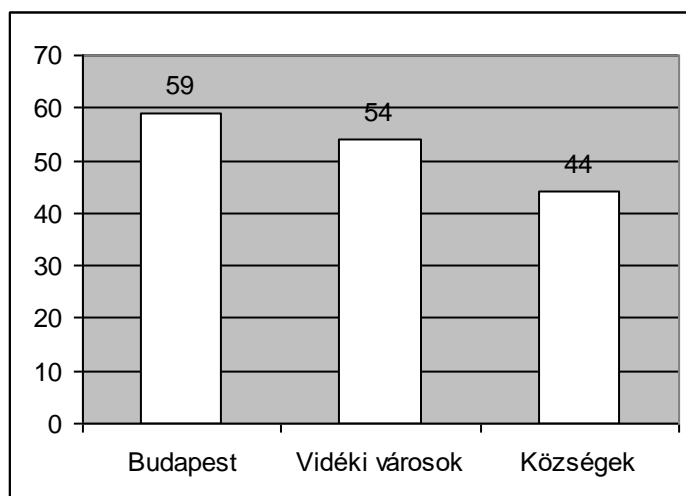
18. ábra: A cigányok lakásainak vezetékes vízzel való ellátottsága településtípusonként (%) (KEMÉNY-JANKY-LENGYEL, 2004)

A lakások egyharmadában korábban még árnyékszék sem volt, e mutató 2% alá csökkent. (KEMÉNY I. 1998)

19. ábra: A cigányok lakásainak megoszlása a szerint, milyen WC van a lakásban (KEMÉNY-JANKY-LENGYEL, 2004)

Településtípusonként is különbözik azonban a lakások vízöblítéses WC-vel való ellátottsága.

20. ábra: A cigányok lakásainak vízöblítéses WC-vel való ellátottsága településtípusonként (%), 2003. (KEMÉNY-JANKY-LENGYEL, 2004)

Az 1971-es vizsgálat idején a cigány lakások 44%-ában nem volt villany, a Dunántúlon ez az arány a lakások egyharmada. Budapesten a cigány lakások 21%-ába nem volt bevezetve az áram, a vidéki városokban a lakások 35%-ában, falun 48%-ukban nem volt áram. Keményék összehasonlították ezen adatokat azoknak a magyar családoknak a mutatóival, amelyeknek jövedelmi viszonyai megegyeztek a cigányság akkori jövedelmi viszonyaival. Itt a mutató csak 13%-os volt. A különbség a települési izoláció eltérő fokában keresendő. (KEMÉNY I. 1997) A mutató e téren is látványosan javult, s 2003-ra már csak a lakások 2%-a nem csatlakozott az elektromos hálózatra.

	Baranya megye	Cigány népesség
Egy szobás lakások aránya	27%	41%
Komfort nélküli lakások aránya	n.a.	90%
100 lakásra jutó lakók száma	313 fő	438 fő

17. táblázat: A teljes lakásszállomány és a cigány népesség lakásainak különbségei Baranya megyében - 1980

(Forrás: HOÓZ I. 1992)

A cigány lakások 90%-a azonban továbbra is komfort nélküli.

6. 2. Lakókörnyezet

Az életkörülmények másik vetülete a lakásviszonyokon túl az, hogy a településeken belül hol található a cigány népesség lakásai. Napjainkban is jellemző a szegregált letelepülés, s léteznek még teljesen elkülönült telepek is, amelyek elzártságukkal fokozzák a lakásviszonyokban megmutatkozó hátrányokat.

A Kemény István-féle kutatócsoport 1971-es vizsgálatakor a magyarországi cigányok kétharmada (65%) még telepeken élt. Értelemszerűen ez Budapesten volt a legkevésbé jellemző (a fővárosi cigányok 30%-a), a vidéki városokban 52%-os, a falvakban pedig 68 %-os volt a telepi életforma aránya.

Ezek a telepek ekkor még részben spontán módon a XIX. századtól kialakult hagyományos, klasszikus cigány telepek voltak, másrészt mesterségesen létrehozott új telepek. A magyar anyanyelvű cigányok általában a települések szélén telepedtek le, míg a cigány és román anyanyelvű csoportok jellemzően a településektől távolabb fellelhető telepeken éltek. Az 1993-as felmérés idejére e téren is sokat javult a statisztika, köszönhetően a megelőző évtizedek telep-felszámolási törekvéseinek (ld. 8. fejezet). Ekkor már csak a cigányok 13,7%-a élt elkülönült telepeken. 2003-ra a mutató 6%-ra csökkent. (KEMÉNY-JANKY-LENGYEL, 2004) Természetesen ekkorra csak a klasszikus értelemben vett cigány telep jelensége csökkent, mert a telep-felszámolási program a szegregált területi elhelyezkedést nem szüntette meg, csak más formákban mutatkozott meg az elkülönült letelepedés. A hagyományos telepeken élő cigány családokat vagy már meglévő, általában nem lakás céljára épült, többnyire lakatlan és rossz állapotban lévő épületekbe (cselédházak, katonai barakkok, majorsági épületek, elhagyott bányaépületek) költöztették, vagy elkülönülten jelöltek ki számukra házhelyeket, ahol a telepekről átköltöztetettek építkezhetek. Amikor a többségi lakossággal vegyesen költöztették be a telepi cigányokat a falvak, városok belsejébe, ott is többnyire rossz állapotban lévő házakat, épületeket jelöltek ki számukra, s a telepi életmódnak a megjelenése e területeket a nem cigány lakosságban ellenérzést kiváltva elköltözést, meginduló lakosságcserét és ismét csak ezen településrészek etnikai homogenizációját eredményezte. Emiatt a telepeken élők aránya nem tükrözi megfelelően azt a népességtömeget, akik elkülönülten, a többségi társadalomtól kisebb-nagyobb távolságban élnek, e szegregáltság összes társadalmi-gazdasági hátrányát hordozva.

A család közvetlen környezetében lakók...	Falu	Város	Budapest	Összesen
Kizárólag cigányok	24,0	25,5	6,7	23,4
Túlnyomórészt cigányok	31,9	33,6	23,3	31,8
Vegyesen	24,5	19,0	29,2	22,3
A többség nem cigány	13,2	15,8	39,3	17,2
Nincsenek cigányok	5,4	5,2	1,7	4,9

18. táblázat: A cigány háztartások megoszlása a lakókörnyezeti szegregáltság szerint településtípusonként (%)– 2003.

(Forrás: KEMÉNY- JANKY-LENGYEL, 2004)

A telepi elkülönültség foka, a telepek fennmaradása az ország egyes részein is különbségeket mutat. Az átlagosnak kétszerese a telepen lakók aránya az északi régióban. A nyugati és délnyugati megyékben ellenben ma már alig található telepek (JANKY B. 1999)

(%)	Belterület	Cigánytelep	Egyéb
Budapesti iparvidék	89,7	5,0	5,3
Kelet	70,4	21,1	8,5
Alföld	76,5	12,4	11,1
Észak	63,6	32,6	3,7
Dél-Dunántúl	90,5	4,2	5,3
Nyugat	98,0	0,0	2,0
Összesen	78,4	15,4	6,1

19. táblázat: A megkérdezett lakásának fekvése régió szerint

(Forrás: JANKY B. 1999)

Lényeges különbségeket találunk a különböző anyanyelvi csoportok lakásainak elhelyezkedését tekintve (ld. . táblázat). Első látásra meglepő, hogy a magyar anyanyelvűek közül több telepi lakos kerül ki, mint a beások közül, hiszen azt várhatnánk, hogy a nyelvileg is jobban elkülönülő emberek élnek területileg is szegregáltabb módon, s a nyelvi asszimiláció maga után vonja a területi elvegyülést is. Valójában a meglepő jelenség az egyes anyanyelvi csoportok regionális elhelyezkedésében tapasztalható különbségekből ered. A beások zömmel a kevés teleppel rendelkező Dél-Dunántúlon laknak, magyar anyanyelvű cigányok viszont nagyobb arányban találhatók meg a több teleppel rendelkező Északi és Keleti régiókban.

%	Magyar anyanyelvű cigányok	Román anyanyelvű cigányok - beások	Cigány anyanyelvűek – oláh cigányok
	65,6	74,4	56,8
Budapesten élők	22	n.a.	52
Vidéki városokban élők	74	87	65
Községekben élők	68	45	80

20. táblázat: A telepeken élők aránya a különböző cigány csoportokban – 1971.

(Forrás: KEMÉNY- JANKY-LENGYEL, 2004)

6. 3. Kereseti viszonyok

A cigány népesség alacsonyabb életszínvonalát Kemény István a következő tényezők összeadódásával, egymást erősítő hatásával magyarázta:

- A cigányságon belül alacsonyabb a képzettségi szint.
- Diszkriminációt szenvednek el a munkaerő-piacon.
- A válság sújtotta iparágakban felülreprezentált a cigány munkaerő.
- Az előbbi tényezők miatt alacsonyabb az átlagkereset a cigány foglalkoztatottak között, mint azonos munkakört betöltő nem cigány társaik esetében.
- Magasabb a munkanélküliség.
- A cigány családokban az eltartottak magasabb száma miatt ráadásul alacsonyabb az egy főre eső jövedelem.

1993.-ban a cigány munkavállalók keresete a nem cigányokénak 80,81%-a volt átlagosan. A cigány népességen belül a cigány anyanyelvűeké a legalacsonyabb, a beásoké pedig a legmagasabb.

	A magyarországi átlagkereset %-ában
Nem cigány keresetek	100
Cigány keresetek	80,81
Cigány anyanyelvűeknél	77,77
Beásoknál	86,68
Magyar anyanyelvűeknél	80,65

21. táblázat: Az átlagkeresetek alakulása a cigány és nem cigány népcsoportok között Magyarországon (1993.)

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

Területi összehasonlításban elmondható, hogy összességében egy budapesti többet keres, mint vidéki társa, s a városokban élők fizetése is magasabb a falvakban jellemző átlagkeresetnél (legyen a munkavállaló cigány, avagy nem cigány származású) köszönhetően a település hierarchia különböző fokain elhelyezkedő települések eltérő gazdasági helyzetének, foglalkoztatói potenciáljának. Így az egyes településtípusokban élő cigány népesség átlagkeresete is függ e potenciáltól, s mint az alábbi táblázatban megfigyelhető, az összmagyarországi átlagkeresetektől a legjobb munkapiaci adottságú fővárosban marad el, s a legnagyobb a lemaradás attól a kevés munkahellyel rendelkező falvakban élők között. Az is látszik azonban, hogy azonos településtípusban élő cigány és nem cigány munkavállalók között is lemaradás tapasztalható a cigányok rovására, tehát az ő kereseti viszonyaikat nem csak a térség, a település gazdasági, foglalkoztatási helyzete, munkaerő-túlkínálata, vagy éppen hiánya befolyásolja, de lehet egyfajta etnikus tényezőt is feltételezni az adatok mögött. A községbeli cigány munkaerő lemaradása a nem cigányok falvakban jellemző keresetétől kisebb, mint a budapesti fizetések cigány - nem cigány viszonylatában. Legnagyobb a lemaradás a vidéki városokban dolgozók esetében volt kimutatható. Összjövedelem tekintetében viszont a vidéki városok és falvak cigány lakossága nem mutat jelentős eltérést, bár a városokban élők munkából származó jövedelme mintegy 40%-kal magasabb a falusi lakosságénál, e jövedelemtípus eltéréseit az egyéb bevételek (segélyek, TB ellátások, stb) tompítják, mert úgy tűnik, ezek jelentősége és nagyságrendje magasabb a falvakban élők esetében. A fővárosban és környékén más a helyzet, Itt csupán a háztartások 17%-ban nincs kereső és 30%-ukban minden, a

háztartásban élő felnőttnek van munkajövedelme. Keményék a munkából származó jövedelmekben 6 és félszeres pozitívumot tapasztaltak a fővárosiak körében, s habár a segélyek, egyéb támogatások, nyugdíjak összege itt sem magasabb, összességében az egy főre eső összes jövedelemben e régióban 90%-os többletet lehetett kimutatni a keleti megyékben élők bevételeihez képest.

	Az összmagyar-országi átlagkeresetek %-ában	Adott településtípusban a nem cigányok átlagkeresetének %-ában
Budapest	97,16	83,16
Egyéb város	83,99	72,89
Községek	76,07	94,14

22. táblázat: A cigány és nem cigány keresetek összehasonlítása településtípusonként (1993.)

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

A 2003-as vizsgálat során a háztartások 56%-ában nem volt olyan személy, akinek rendszeres munkából származó jövedelme lett volna. Ekkor az ország teljes népességében az egy főre jutó havi jövedelem átlaga 60 000 Ft volt (2003 ősz), míg Keményék ugyanezen év februárjában a cigány háztartásokban 20 900 Ft-os egy főre jutó jövedelmet becsültek, ez a teljes népességének 34,8%-a. A cigány háztartások 82%-ban az összes jövedelem nem érte el a KSH által számított akkori létminimumot sem, s 56%-ban a lakosság legalsó jövedelmi deciliséhez tartoztak. A falusi cigány családok helyzete különösen hátrányos, e családok 37%-ában nem volt 1991-ben munkaviszonyból származó jövedelem, ebből 18%-ban semmiféle rendszeres jövedelem. 1993-ban már a cigány családok 57%-a nem rendelkezett munkaviszonyból származó jövedelemmel és kb. ugyanakkora hányada semmiféle rendszeres jövedelemmel.

	1991.	1993.
Egy kereső	19,3	9,4
Több kereső	43,6	31,3
Nem volt kereső	30,1	51,6
Ellátatlan családok	7,0	7,7

23. táblázat: A (falusi) cigány család "kereső" státusának változásai (%)

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

A jövedelmek regionális különbségei természetesen az adott területi egység átlagos fejlettségének, gazdasági erőforrásainak tükrében értelmezhetők. Keményék azt tapasztalták 2003-as felméréseik során, hogy a keleti megyékben a háztartások 73 százalékában nem volt egyetlen kereső sem, ugyanakkor a Dunántúlon ez az arány az 56%-ot közelítette csak, miután ez a területe az országnak jobb munkaerőpiaci adottságokkal, nagyobb munkahely kínálattal rendelkezik. Ennek következtében a Dunántúlon 2,9-szer nagyobb az egy főre eső munkából származó jövedelem nagysága a cigány népességnél, mint Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Békés megyék cigány lakossága esetében. Azonban a keleti régióban a magasabb arányban megjelenő nyugdíjak, támogatások kompenzáló hatása összességében csökkentette a munkajövedelmekben kirajzolódott eltérést. Így a Dunántúli cigányságnál az egy főre jutó összes jövedelem csak 22%-kal volt magasabb a keleti országrészben tapasztaltnál. Regionális bontásban is azonban egy-egy területi egységen belül mindenütt alacsonyabb átlagkereseteket

figyelhetünk meg a cigány munkaerő körében a nem cigányok átlagkereseteihez viszonyítva. Legnagyobb lemaradást a nem cigány munkavállalók fizetéséhez képest az Alföldön regisztráltak, majd a Nyugat-Dunántúl következik. Viszonylag jobb a helyzet Észak-Magyarország, a Dél-Dunántúl területén és a legkisebb lemaradás a Budapesti-iparvidék dolgozói között jellemző.

	Az összmagyarországi átlagkeresetek %-ában	Adott régióban a nem cigányok átlagkeresetének %-ában
Kelet	75,30	80,00
Alföld	80,94	61,77
Bp-i iparvidék	94,13	89,67
Észak	74,81	87,96
Dél-Dunántúl	79,13	89,32
Nyugat	69,65	78,61

24. táblázat: A cigány és nem cigány keresetek eltérései régióként (1993.)

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

Az iskolai végzettség is erősen szórja az átlagkeresetre vonatkozó mutatószámokat. A 8 általánost végzettek között a legnagyobb lemaradás (ebbe a végzettségi kategóriába tartozik ugyanakkor a cigány munkavállalók csaknem fele), a szakmunkások esetében alig van lemaradás, míg a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők (középiskola, felsőfokú végzettség) látszólag az átlagkereset meghaladja a nem cigány munkaerőét, ám a felmérés e végzettségi kategóriákban olyan szűk csoporttal dolgozott a cigány munkaerőn belül, hogy adatai torzíthatnak, semmiképpen nem reprezentatívak.

	Az összmagyarországi átlagkeresetek %-ában	Adott végzettségűek között a nem cigányok átlagkeresetének %-ában
0-7 osztály	69,68	103,76
8 általános	74,88	86,24
Szakmunkás	93,59	97,03
Gimnázium, szakközépiskola	117,85	109,06
Főiskola, egyetem	180,18	125,28

25. táblázat: A cigány és nem cigány átlagkeresetek összehasonlítása iskolai végzettség alapján (1993.)

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

A kereseti különbségek nem jellemzik azonban kellően a jövedelmi különbségeket, hiszen:

- A cigány népességben belül kisebb az aktív keresők aránya (nagyobb az átlagos gyerekszám, amely közvetlenül növeli az inaktív arányát, ezenkívül közvetlenül csökkenti a többgyerekes anyák munkavállalási hajlandóságát).
- A munkanélküliség is jobban sújtja a cigányokat.

Így a cigány lakosság körében a fenti felmérés adatai alapján 1993-ban egy főre 1736 Ft, az összlakosság körében 5956 Ft jutott havonta (tehát a cigányoknál az átlag lakosság 29,14%-a az egy főre eső átlagjövedelem). A megélhetési nehézségek miatt ezért a cigány munkaerő kénytelen más megélhetési források után nézni. Kérdés, hogy az egyéb jövedelemforrások (vállalkozás, állami/önkormányzati szervek által folyósított nem munkajellegű jövedelmek) képesek-e ezt a szociális hátrányt csökkenteni?

1993-ban Magyarországon a háztartások tagjainak 3%-a volt egyéni vállalkozó, a cigányoknál csak 1,43% volt ez az arány (2003-ban 1,3%).

Sokkal jellemzőbb a nem főállású tevékenységből származó jövedelem: gyűjtögetés, kereskedés, bér munka.

Az átlagos cigány háztartás jövedelmei 1993-ban 31,8%-ban kereseteből, 1,41%-ban vállalkozói bevételekből, 3,19%-ban nem főállású tevékenységből eredő bevételekből 65,58%-ban nem munka jellegű jövedelmekből tevődtek össze. Összehasonlításként: a rendszerváltozás előtt egy átlagos háztartás jövedelmei a következőképpen alakultak: kereseteből 54,59%, vállalkozói bevételekből 4,29%, nem főállású tevékenységből 9,15%, nem munka jellegű jövedelmekből 31,96%. (DUPCSIK Cs. 1997)

Az adott gazdasági, kereseti, munkaerő-piaci viszonyok között a túlélésnek többféle alternatívája lehet:

- *A legális gazdaságba való visszajutás/visszajuttatás:* Ez nem reális belátható időn belül.

- *A jóléti rendszerek igénybe vétel:* Ezekből azonban megélni nem lehet, ráadásul a szociális segélyek piacán a cigányság a közhiedelemmel ellentétben nem esélyes.

- *A háztartás gazdaság kiépítése:* Ám a falusi cigányoknak csak kis hányada kötődött korábban a mezőgazdasághoz, földterülettel, mezőgazdasági tapasztalatokkal, szakértelemmel nem rendelkeznek. 2003-ban a cigány háztartásoknak csupán 30,8%-ában folytattak valamilyen háztáji gazdálkodást, növénytermesztést, állattartást, vagy mindkettőt. Ennek lehetősége is eltérő a különböző településtípusokban.

	Van háztáji gazdálkodás (%)
Falvak	57,1
Vidéki városok	15,7
Budapest	0,8
Összesen	30,8

26. táblázat: A cigány háztáji gazdálkodás településtípusonként (2003.)

(Forrás: KEMÉNY I.-JANKY B. – LENGYEL G. 2004)

- *A nem piaci védekezési stratégiák:*

a) *kölcsön felvétele*: Ám a cigány lakosság nagy része nem hitelképes, nincs olyan tulajdonfedezete például, amelyre banki kölcsön esetén jelzálogjogot lehetne írni, nincs havi rendszeres jövedelme. A hitelfelvétel tehát a bankok hiányában kimerül a boltokban való könyvre vásárlás, az uzorások, vagy a tradicionális cigány szolidaritás terén (a rokonság a rendszertelen jövedelmek gyűjtőhelye és újraelosztó központja).

b) *fizetési kötelezettségek megtagadása a szolgáltatók felé*

c) *az informális szektorba való bekapcsolódás (fekete gazdaság)*.

Tóth Pál szerint a falusi cigányság körében a túlélésnek a legfontosabb módja az ún. informális szektorba való bekapcsolódás. Általában a piactudományi viszonyok között a munkaerő azon része, amelyet a modern tőkés gazdaság nem képes integrálni, az ún. informális szektorban találja magát. mondják ezt önfenntartó szektornak, a szegénység gazdaságának, piac alatti gazdaságnak és Magyarországon feketegazdaságnak is. (TÓTH P. 1997)

A lehetséges tevékenységek széles skálán mozognak: Gyűjtögetés, zsákmányolás (halászat, vadászat, csiga, gyógynövény, erdei gyümölcsök...), betakarítás után a mezőgazdasági táblákon maradó termény böngészése, "Szedd magad!" akció keretében szedett termények későbbi értékesítése, alkalmi és bérmunka, szolgáltatások (háziiparosok, fuvarozás, zenélés, "szocpolos" lakásépítés, ipari termelés (kosárfonás, teknő-, faáru-készítés, vályogtéglavetés...), mezőgazdasági termelés, kereskedelem, "banki " tevékenység (kölcsönfolyósítás uzorakamatra), szociális ellátás (hajléktalanokat, rászorulókat nyugdíjuk, vagy egyéb járandóságuk és munkájuk fejében szálláshoz, étkezéshez juttatnak), közvetítői tevékenység (közvetítői jutalékért) stb. (SZUHAY P. 1999)

	A cigány háztartások %-ában	Bevétel átlaga (évente Ft-ban)
gyűjtögetés	14,58	8 781
böngészés	5,67	5 195
guberálás	3,40	21 189
kereskedés (belkereskedelem)	1,44	76 521
kereskedés (külkereskedelem)	0,36	105 785
saját készítésű tárgyak eladása	2,16	10 028
szolgáltatás	1,29	41 948
bérmunka	13,75	27 420
bérbeadás	0,15	168 333
egyéb jövedelemszerző tevékenység	0,87	89 735

27. táblázat: Különböző jövedelemszerző tevékenységek megoszlása a cigány háztartások között (1993.)

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

	1991	1993
Nem volt ilyen	93,37	59,13
Bérmunka	4,61	16,81
Kereskedés	0,57	1,73
Gyűjtögetés	0,00	8,40
Szolgáltatás	0,30	0,58
Böngészés	0,00	4,34
Egyéb	1,15	1,48

28. táblázat: Falusi cigány családok az informális szektorban tevékenységtípusok szerint (%)

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

Domináns a bérmunka (mezőgazdasági napszámos-munka, idénymunka "alföldezés", építkezéseken segédmunka, házaknál való takarítás, gyomlálás, kisegítő munka), ám a bérmunka az informális szektor legrosszabbul fizetett szegmense - a még olcsóbb külföldiek konkurenciája itt is megjelent, emiatt az 1980-as évek bérei a felére-harmadára estek vissza. A vállalkozók csak feketén, minimálbérért foglalkoztatnak alkalmi munkaerőt, jellemzően az előítéletek miatt cigányt nem, különböző levonások címén e bérből is visszatartanak.

Fontos bevételi forrás a természeti javak összegyűjtése (kutyacseresznye - tintának, hörcsög - prémje miatt, bodzavirág, éti csiga, rózse, gomba, fa, som, galagonya, csipkebogyó, gyógynövény), de kell hozzáértés, segítség, eszközök, kapcsolatok, terület konkurencia nélkül, ráadásul e tevékenységek csak szezonálisak. Fontosak az ökológiai feltételek - ebben mutatkozik meg a vidék előnye, de az összegyűjtött árut el is kell juttatni a piacra - s itt viszont a távolság, a közlekedés, a felvásárlóktól való egzisztenciális függőség a meghatározó.

A cigány lakosság (a magyarországi lakosság 4,22%-a) a nem munkajellegű jövedelmi juttatások 2,9%-át kapták 1993-ban.

Nyugdíjak	1,16
Szociális, vagy átmeneti segély	0,94
Rendszeres szociális segély	26,15
Munkánélküli járadék	2,23
Munkánélküliek jövedelempótló támogatása	28,31
Lakásfenntartási támogatás	10,48
Gyed	2,54
Gyes	8,97
Családi pótlék	6,89
Árvaellátás	31,21
Összesen	2,9

29. táblázat: Cigány jövedelmek az összlakossági jövedelem %-ában

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

	Átlagos háztartás jövedelmi szerkezete (%)	Átlagos cigány háztartás jövedelmi szerkezete (%)
Keresetek	54,59	31,80
Vállalkozói bevételek	4,29	1,41
Nem főállású tevékenységből eredő bevételek	9,15	3,19
Nem munkajellegű jövedelmek	31,96	63,58
Nyugdíj	20,38	16,06
Segélyek, támogatások	0,81	14,75
Családi pótlék	6,43	24,29
Gyed	0,86	1,54
Gyes, gyet	0,66	2,61
Munkánélküli járadék	2,80	4,32
összesen	100,00	100,00

30. táblázat: Átlagos cigány és nem cigány háztartások jövedelmi szerkezete (1993.)

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

Egy átlagos magyarországi háztartás tagja 1993-ban 140 216 Ft nettó bevételhez jutott, a cigányok esetében ez az összeg 65 513 Ft volt (az átlagbevétel 46,72%-a).

A tömeges munkanélküliség szükségszerű velejárója, hogy a cigány családok tömegei maradtak kereső nélkül. A munkanélküli ellátási rendszer létrehozta azt a képzetet, hogy az időszakos munkanélkülieket egy jövedelem biztosító mechanizmus óvja. Ez igaz, ha időszakos munkanélküliségről van szó és olyan munkanélküliekről, akik nem a minimálbér körüli átlagkeresettel estek ki a munkaerő-piacról, a cigány munkavállalók esetében azonban a tartós munkanélküliség jellemző.